

**Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu**

Rüfət Lətif oğlu Hüseynzadə

Firəduun Nadir oğlu İbrahimov

**AZƏRBAYCAN TƏHSİL TARİXİ
PROQRAM**

**Bakalavr hazırlığı təhsil pilləsi üçün nəzərdə
tutulmuşdur.**

**Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
13.02. 2014-cü il tarixli, 187 №-li əmri ilə təsdiq
edilmişdir.**

Rüfət Lətif oğlu Hüseynzadə,

Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor, Əməkdar müəllim

Firəduun Nadir oğlu İbrahimov,

Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor, Əməkdar müəllim,

Redaktor: **Ləzifə Nağı qızı Qasımova**

Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Rəyçilər: **Prof. Akif Nurağa oğlu Abbasov**

Prof. Mircəfər Mirməsi oğlu Həsənov

R.L.Hüseynzadə, F.N.İbrahimov. “Azərbaycan təhsil tarixi” proqramı (Bakalavr hazırlığı təhsil pilləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur).

Bakı: ADPU, 2015, 45 səhifə.

İzahat vərəqi

Təhsil sisteminin neçə əsrlər ərzində özünü təsdiq etmiş müstəqil sosial hadisə olması heç kimdə şübhə doğurmur. Hər bir ölkənin ictimai təşkilatlanma səviyyəsi ilk növbədə təhsilin keyfiyyətindən asılıdır. İctimai inkişafın ən böyük resursları təhsil sistemindədir.

“Təhsil millətin gələcəyidir”- Ulu öndərimiz Heydər Əliyev demişdir.

Məktəb xalqın güzgüsüdür. *“Bir millətin hər halını tədqiq etmək üçün ən doğru meyar, ən kəsdirmə yol o millətin məktəbləridir”*(Hüseyn Cavid).

“Azərbaycan təhsil tarixi” təhsilşünaslığın mikrostrukturuna daxildir. “Təhsildə sosial psixoloji xidmət” ixtisası üzrə kadr hazırlığını şərtləndirən fənlər sırasında “Azərbaycan təhsil tarixi”nin xüsusi yeri vardır, məcburi fənlər kateqoriyasına aiddir.

Təhsil tarixini bilmədən müasir təhsil sisteminin problemlərini dərinlən bilmək mümkün deyildir. Çünki müasir təhsil keçmiş təhsilin pillələri üzərində qurulub inkişaf etmişdir. Təhsilin inkişafı inqilabi yolla deyil, təkamül yolu ilə həyata keçirilir.

Pedaqoji təmayüllü bakalavr hazırlığı pilləsində “Azərbaycan təhsil tarixi” kursunun sistemli və planlı tədrisi üçün bu fənnin proqramının hazırlanmasını vacib hesab etdik.

~

~

**“AZƏRBAYCAN TƏHSİL TARİXİ” PROQRAMI
ƏSASINDA TƏLƏBƏLƏR NƏYİ BİLMƏLİ VƏ NƏYİ
BACARMALIDIR:**

- Qədim tarixə və zəngin mədəniyyətə malik, coğrafi cəhətdən türk-islam dünyasının mərkəzində yerləşən Azərbaycanın vətəndaşlarının hələ qədim zamanlardan yazı və oxu mədəniyyətinə sahib olduqlarını, Azərbaycan xalqının ziyalılarının dövrün, ictimai həyatın xüsusiyyətlərinə uyğun təhsil ocaqları yarada bildiklərini, milli mənsublarını inkişafa, tərəqqiyə səslədiklərini əsaslandırmağı bacarmalıdır;

Tələbə bilməlidir: Zaman-zaman ölkəmizə edilən basqınlar üzündən ulu babalarımızın yaratdıqları zəngin elmi, ədəbi və pedaqoji irsin mühüm bir qismi tələf edilmiş, böyük bir mənəvi xəzinə vətənimizdən çıxarılmış, başqa ölkələrə aparılmış və bir qismi də itirilmişdir.

Zəngin şifahi xalq ədəbiyyatımız – “Kitabi Dədə Qorqud”, “Bilqamıs”, “Alp Ər Tunqa”, “Oğuz”, “Ərkənəqun” kimi dastanlarımız, Oğuznamələr, Ustadnamələr xalqımızın qədim tarixindən, onun ictimai-mədəni həyatından, zəkasından, istək və arzularından, tərbiyə və təhsil səviyyəsindən xəbər verir. Qobustan, Gəmiqaya, Oğlanqala, Kültəpə, Orxon kitabələri və daha bir çox qayaüstü yazılı abidələrimiz xalqımızın yazı yazmaq, oxumaq, hesablamaq, rəsm çəkmək, rəqs etmək və s. mədəni, təhsil vərdişlərinə sahib olmasından xəbər verir. Tariximizin çox qədimliyini göstərən arxeoloji qazıntılar, əldə edilmiş maddi, mədəni nümunələr, xaraba şəhər və qəsəbələr Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası olan Naxçıvanda hələ daş dövründən istifadə edilən duz mədəni və buradan tapılmış daş baltalar, buradakı duz müalicəxanası çox uzaq keçmişimizin mədəni səviyyəsindən xəbər verir. Bütün bunlar Azərbaycan xalqının hələ

miladdan əvvəl mədəniyyətə, yazıya, oxuya, sistemli təlim-tərbiyə mədəniyyətinə, müalicə üsullarına sahib olduqlarını təsdiq edir.

Naxçıvanda tunc dövrünə aid Gəmiqaya abidəsi eramızdan əvvəl I-III minilliklərə aid edilir ki, üzərindəki rəsmlər, yazı, işarələr insanların bir-biri ilə ünsiyyət və əlaqə, öyrətmə-öyrənmə prosesini əks etdirir. Qayaüstü təsvirlərdə rəqs səhnələri o dövrün estetik zövqünü bildirir, ov səhnələri, örüş sahələri, keçi, maral, quş, habelə əmək alətləri dövrün peşələri olan ovçuluqdan, əkinçilikdən, maldarlıqdan xəbər verir, at, dəvə, ulaq, araba təsvirləri insanların istifadə etdikləri nəqliyyat növünü göstərir. Günəş, ağac, çay kimi rəsmlər qədim insanların inancından xəbər verir, daşlar üzərində düz xətlə çəkilmiş bir neçə xətt və ya çox xətt Gəmiqayalılardan say anlayışından xəbərdar olmalarını bildirir. Gəmiqayalılardan bəbir, canavar, ilan, dəvə kimi rəsmlərin müxtəlif vəziyyətlərdə daşlara döymə üsulla böyük məharətlə işləmələri bir tərəfdən o dövrün rəssamlığını, nəqqaşlığını göstərsə, digər tərəfdən də şübhəsiz insanlara ətraf mühiti, ərazini onun flora və faunasını öyrədir. Gəmiqaya rəsmlərində bir atlının baş və ayağında geyim olması o dövrün peşələrini (toxuculuq, çəkməçilik və s.) təxmin etməyə imkan yaradır. Şübhəsiz böyüklər də əldə etdiyi bilik və təcrübələri, qazandıqları peşələri kiçiklərə öyrətmişlər və yaxud da kiçiklər böyükləri müşahidə etməklə müəyyən bilik, bacarıq və təcrübə əldə etmiş, tərbiyə qazanmışlar.

Pedaqoji mənbələrdə göstərilir ki, qədim Yunanıstanda quldar balalarını xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə aparıb- gətirən, onların təlim tərbiyəsi ilə məşğul olan adamlara “Peydaqoqos” deyilirdi. Qədim yunan dilində “Paydas” - “uşaq”, “gogos” - “yola salan” deməkdir ki, “pedaqogika”, “pedaqoq” sözləri də buradan meydana gəlmişdir. Oradakı xüsusi təlim tərbiyə

müəssisəsinin adına “Şkola” deyilirdi ki, bunun da mənası kitablarda yazıldığı kimi qədim yunan dilində “Asudə vaxt keçirilən yer” deməkdir.

Pedaqogika elminin banisi, XVII əsrin görkəmli pedaqoqu Yan Amos Komenski yazır ki, yunanlar bu sözü – yəni “Şkola” sözünü Şumerlərdən götürmüşlər. Daha sonra o “Böyük didaktika” əsərində qeyd edir ki, tarixdə ilk məktəbi Nuhun oğlu Sam yaratmışdır. Adını Skala adlandırmışdır(75,Глава 8, параграф 3. стр.23).

Y.A.Komenski bu fikri bizim eradan əvvəl I əsrdə yaşamış yəhudi əsilli yunan filosofu İosif Flavidən götürmüş və ona əsaslanaraq bunu yazmışdır.

Qeyd edək ki, Naxçıvan şəhəri haqqında ilk məlumat tarixçi, filosof İosif Flaviyə (e.ə. I əsr) məxsusdur. Sonra yunan coğrafiyaşünası Klavdi Ptolomeyin (b.e. II əsri) “Coğrafiya” əsərində Naxçıvan şəhərinin adı ilk dəfə “Naksuana” (yun. Ναξουάνα, ing. *Naxuana*) şəklində qeyd olunmuş və şəhərin coğrafi mövqeyi göstərilmişdir.

Yəhudi tarixçisi İosif Flavi Nuhun gəmisinin dayandığı yerin Naxçıvan şəhəri olduğunu bildirir (41,56).

Y.A.Komenski qədim yunan filosofu İosif Flaviyə əsaslanaraq göstərir ki, Nuhun oğlu Sam məktəb yaratmış və adını “Skala” qoymuşdur (41, Гл. 8, параграф 3. стр.23). “Skala” ilkin mənasında “pillə”, “mərhlələ” mənasını vermişdir. Rus dilində “Şkala”- “dərəcə”, “mərhlələ” deməkdir. İngilis dilində məktəb mənasını verən “Skul”, fransız dilində “Lekol”, alman dilində “Şule”, türk dilində “Okul”, rus və belarus dillərində “Şkola” kəlmələri “Skala” sözündən əmələ gəlmişdir.

Gəmiqaya ilə bağlı Şumer və Naxçıvan əfsanə və rəvayətləri demək olar ki, eyniyyət təşkil edir. Bütün bunlar onları deməyə əsas verir ki, Naxçıvan qədim mədəniyyət, elm, təhsil mərkəzi olmuş, burada sistemli təlim, yazı və oxu mədəniyyəti olmuşdur.

- İslam dininin yayılmasının türk xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan türklərinin həyatında köklü dəyişikliklərə səbəb olduğunu, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin İslam mədəniyyəti ilə qaynayıb qarışaraq nəsillərin tərbiyəsi üçün dəyərli bir sistem gerçəkləndirdiyini izah edə bilməlidir;

- Bilinməlidir ki, XIV-XV əsrlərdə Qərb humanistlərinin irəli sürdüyü ideyaların bir çoxu daha mükəmməl və demokratik şəkildə hələ XIII əsr Azərbaycan alimi Nəsirəddin Tusi tərəfindən təqdim olunmuşdur;

- Tələbə böyük qürur hissi ilə sübuta yetirə bilməlidir ki, orta əsrlərdə Qərb ölkələrində kilsənin fitvası ilə yeni fikirli insanlar tonqallarda yandırılarkən, kilsə zehni təhsil üzərində inhisarını qoruyub saxlayarkən Azərbaycanda azadfikirlilik, dünyəvi elmlər maneəsiz inkişaf etmişdir.

- Bu məmləkətin Əbülhəsən Bəhmənyar, Qətran Təbrizi, Xətib Təbrizi, Şihabəddin Sührəvərdi, Xaqani Şirvani, Məhsəti Gəncəvi, Nizami Gəncəvi, Nəsirəddin Tusi, Əvhədi Marağay, Qövsitəbrizi, Saib Təbrizi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif kimi görkəmli alimləri, şairləri, daha sonrakı əsrlərdə dahi şəxsiyyətləri olmuşdur ki, onların təhsil aldıkları, yetişib formalaşdıqları təhsil məkanları, məktəb və mədrəsələri olmuşdur.

- Tələbələr bilməlidirlər ki, 1818, 1828-ci illərdə məlum müqavilələrdən sonra Azərbaycan Rusiyanın tərkibinə keçmiş və ölkədə rus məktəblərinin sayı artmış, çoxalmışdır.

- Azərbaycanda elmi-pedaqoji kadrların yetişməsində, xalqın mədəni inkişafında XIX əsrin 70-ci illərinin ortalarında Qori şəhərində yaradılmış Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasının böyük rolu olmuşdur (1875-ci ilin 8 aprelində seminariyanın açılmasına icazə verilmiş, 1876-cı ilin 12 sentyabrında fəaliyyətə başlamış, 1879-cu il 1 sentyabrda seminariyanın Azərbaycan şöbəsi açılmış, 300-dən artıq azərbaycanlı məzun buranı bitirmiş, 1918-ci

ildə isə seminariyanın Azərbaycan şöbəsi Firudin bəy Köçərlinin rəhbərliyi ilə Qazaxa köçürülmüşdür.

Seminariyanın Nəriman Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Cəlil Məmmədquluzadə, Məmmədəli Sidqi Səfərov, S.S.Axundov, Firudin bəy Köçərli, Rəşid bəy Əfəndiyev, Mahmud bəy Mahmudbəyov, Fərhad Ağzadə, Səfərəlibəy Vəlibəyov, Soltan Məcid Qənizadə, Bədəl bəy Bədəlbəyli, Mirzə Əliməmməd Xəlilov, Xəlil Hacılarov Ələkbər Qərib, Əli Səbri Qasımov, Şıxlınskilər, Minasazov qardaşları kimi məzunları olmuşdur ki, onlar bütün həyatlarını xalqın maarif və mədəniyyətinin inkişafına həsr etmişlər. Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin dediyi kimi, “Bu təhsil məbədi özündən sonra böyük mədəni irs qoymaqla adını Azərbaycan maarifi tarixinə əbədi həkk etmişdir”.

- 1881-ci ildə isə İrəvan şəhərində İrəvan Müəllimlər Seminariyası açılmışdır. 37 il fəaliyyət göstərən bu təhsil ocağı 1918-ci ilin 6 avqustunda Uluxanlı məktəbi ilə eyni vaxtda bağlanmışdır. Bu seminariyanın ilk açılış zamanı 69 şagirdi olmuşdur.

1881-ci ildə yaranan və 34 il davam edən İrəvan Müəllimlər Seminariyasının ilk müəllimlərindən biri Firudin Bəy Köçərli olmuşdur ki, o burada 10 il dərs demiş, mədəni-maarif işləri aparmışdır. Seminariyanın 1885-ci ildə ilk buraxılışı olmuşdur. Məzunlar içərisində 25 nəfər azərbaycanlı var idi ki, bu məzunlar İrəvan qəza məktəblərində, Naxçıvanda, Uluxanlıda dərs deməyə başlamışlar. Məzunlar sırasında Həbib bəy Səlimov, Nəcəf bəy Vəzirov, Haşım bəy Vəzirov, Mirzə Abbas Məhəmmədzadə, Cabbar Məhəmmədzadə, İbadulla bəy Muğanlinski, Vahid Musabəyov, Həmid bəy Şahtaxtinski, Hüseynəli bəy Rüstəmbəyov, Tağı bəy Səfiyev, Mirzə Cəlil Şürbi, Eynəli bəy Sultanov, Sadıq Xəlilov, Vahid Musabəyov və başqaları olmuşdur.

-Tələbələr bunu da xüsusilə bilməlidirlər ki, XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maarif, təhsil və elm sahələrində nəzərəcarpacaq hadisələr baş vermiş, milli məktəb, milli dərslük, milli tərbiyə problemlərini həll etməyə qadir ziyalılar yetişmişdir. Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundzadə, Mirzə Kazım bəy, Nəriman Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyov, Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Mirzə Ələkbər Sabir, Həsən bəy Zərdabi və başqaları demokratik ictimai-pedaqoji fikrin özülünü qoymuş, çox faydalı işlər görmüşlər. Onlar Azərbaycanda maarifçi mühit yaratmış, maarif və mədəniyyəti inkişaf etdirmişlər.

- Tələbələr məlumatlı olmalıdırlar ki, bu dövrdə ana dili təlimi ideyasının həyata keçirilməsi proritet məsələ səviyyəsinə yüksəldilmiş və onun real hadisəyə çevrilməsi üçün Mirzə İsmayıl Qasir, Sultan Məcid Qənizadə, Mir Möhsün Nəvvab, Mirzə Şəfi Vazeh, Həsən bəy Zərdabi, Məhəmməd ağa Şahtaxlı, Həbib bəy Mahmudbəyov, Mahmud bəy Mahmudbəyov, Firidun bəy Köçərli, Səfərli bəy Vəlibəyov, Rəşid bəy Əfəndiyev, Seyid Əzim Şirvani, Məhəmməd Tağı Sidqi və digər maarifpərvər şəxsiyyətlər ana dilli məktəblər açmış, ana dilli dərslüklər yazmış, milli təhsil və mədəniyyəti inkişaf etdirərək böyük xidmətlər göstərmişlər;

- Tələbələr məlumatlı olmalıdır ki, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində bu dövrdə yetişən milli burjuaziya nümayəndələri və yerli sahibkarlar da millətin maariflənməsi, savadlanması, mədəni və intellektual səviyyəsinin yüksəlməsi yolunda əllərindən gələni əsirgəməmişlər.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Şəmsi Əsədullayev, Murtuza Muxtarov, Musa Nağıyev, İsa bəy Hacınski kimi sahibkarlar milli ziyalı nəslinin yetişməsində, təhsil sisteminin inkişafında müstəsna rol oynamışdır; görkəmli maarifçilərimizin qadınların dünyəvi təhsili ilə bağlı istək və

arzularının reallaşmasında Hacı Zeynalabdin Tağıyevin əvəzsiz xidmətləri olmuş, qızların təhsil almasına, onlar üçün xüsusi məktəblər açılmasına, qadın milli kadrların hazırlanmasına çalışmış, bu sahəyə böyük məbləğdə vəsait yönəltmişdir;

- XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ibtidai təhsilin inkişafında maarifçilik-xeyriyyəçilik istiqamətində fəaliyyət göstərən “Nicat”, “Nəşri-maarif”, “Səadət”, “Səfa” cəmiyyətlərinin işlərinə, xalqın savadlanmasında, maarifin inkişafında Gəncə, Quba, Şamaxı, Lənkəran, Əmircan və b. şəhər və kəndlərdə fəaliyyət göstərən xeyriyyə cəmiyyətlərinin xidmətlərinə, Azərbaycanda xeyriyyə cəmiyyətlərini təkcə azərbaycanlılar deyil, həm də burada yaşayan qeyri-müsəlmanların da yaratmalarına dəyər verməyi bacarmalıdır;

-Tələbələr arqumentləşdirməyi bacarmalıdır ki, Şərqdə ilk demokratik, dünyəvi dövlət olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalq maarifinin, elm və mədəniyyətin inkişafını milli dövlət siyasətinin təməl prinsiplərindən biri kimi ön plana çəkmiş və mövcudluğunun ilk aylarından təhsil sahəsində köklü islahatlara, təhsilin yeni əsaslar üzərində qurulmasına diqqət yönəltmişlər;

-Tələbələr bilməlidir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin maarif, təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində apardığı siyasətin reallaşdırdığı təxirəsalınmaz tədbirlərin və keçirilməsi nəzərdə tutulan islahatların istiqamətləri hansılardır və bu istiqamətlərin məziyyətləri ilə bağlı təhlillər verməyi bacarmalıdırlar;

- Azərbaycan tarixinin ən maraqlı və ən mürəkkəb mərhələlərindən biri 1918-1920-ci illərdir ki, bu dövrdə Azərbaycan ilk dəfə olaraq müstəqillik qazanmış və özünün müstəqil daxili və xarici siyasəti olmuşdur. Məhz bu dövrdən başlayaraq Azərbaycanda milli pedaqoji kadrların hazırlanmasına başlanmışdır. Bu illər dünyada, o cümlədən

Rusiyada gedən ictimai-siyasi proseslər zəminində yaranmış istiqlaliyyət savaşıdan müvəffəqiyyətlə çıxan Azərbaycan xalqının ilk müstəqillik dövrüdür.

-Azərbaycanın dövlətçilik tarixində ilk dəfə müstəqil demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət yaranmışdır. Maarif və mədəniyyət sahəsində ciddi tədbirlər həyata keçirilmiş, Azərbaycan Xalq Maarif Nazirliyi təsis edilmiş, təhsilin ana dilində aparılmasına başlanmış, məktəblərdə rus tarixi əvəzinə ümumtürk tarixi tədris edilmiş, pedaqoji kadrlar hazırlamaq üçün pedaqoji kurslar təşkil edilmişdi. Bu dövrdə ilk xalq maarif naziri Nəsim bəy Yusifbəyli təyin olunmuşdur.

- Azərbaycan Demokratik Respublikasının təhsil siyasəti Azərbaycanda savadsızlığı ləğv etmək, Avropa tipli dünyəvi məktəblər şəbəkəsi yaratmaq, orta və ali təhsilli milli kadrlar yetişdirmək məqsədi güdüdü. Bu proqrama ilk tədbirlər kimi milli pedaqoji kadrlar hazırlamaq üçün Azərbaycanın bir sıra şəhərlərində kişi və qadın seminariyalarının, pedaqoji kursların, pedaqoji məktəblərin açılması, Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması daxil idi.

ADR dövründə pedaqoji kadrların hazırlanması məqsədilə müxtəlif regionlarda 6 kişi, 4 qadın pedaqoji məktəbi, 7 kişi və 1 qadın seminariyası açılmışdı. Ali təhsil almaq üçün xaricə 100 nəfər azərbaycanlı gənc göndərilmiş və 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinin əsası qoyulmuşdur ki, burada da müxtəlif elmi kadrlar hazırlanması ilə bərabər həm də pedaqoji kadrlar hazırlanırdı.

- Bakıda Universitetin açılması Azərbaycanda, İslam və Türk dünyasında tarixi hadisə, Azərbaycanın Avropaya və dünyaya tanıtılmasının, Şərqi və Qərbi sivilizasiyalarının inteqrasiyasının qüdrətli vasitəsidir.

- Tələbə belə qənaətə gəlməlidir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyət göstərdiyi 23 ay ərzində bütün

çətinliklərə baxmayaraq xalq maarifinin yenidən təşkili sahəsində xeyli iş görülmüşdür.

-Tələbələr 1920-ci ilin aprelindən sonrakı dövrdə, Sovet hakimiyyətinin mövcudluğu illərində Azərbaycanda təhsilin inkişaf istiqamətləri ilə bağlı uğurlara və çətişmazlıqlara ədalətli, obyektiv qiymət verməyi bacarmalıdır, bu dövrə təhlil verərkən Ulu Öndər Heydər Əliyevin zərgər dəqiqliyi ilə söylədiklərini unutmamalıdır:”*Bu təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtiasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır və on illərlə əldə etdiyimiz nailiyyəti heç vaxt unutmamalıyıq*”.

-Tələbələr Azərbaycanda məktəbəqədər, ümumi orta, peşə, orta ixtisas və ali təhsil sahəsində Heydər Əliyevin uzaqgörən, müdrik siyasətinin zamanına adekvat xüsusiyyətlərini anlamalı və şərhini verməyi bacarmalıdır;

-1991-ci ildən başlayaraq təhsilin ayrı-ayrı sahələrinin inkişafı ilə bağlı real vəziyyəti təhlil etməyi bacarmalı, təhsil infrastrukturunun müasir tələblərə uyğun təkmilləşdirilməsi, təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi və buna müvafiq yeni dərslük siyasətinin aparılması, təhsil alanların nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə yeni model və mexanizmlərin tətbiqi, əmək bazarının tələbatına uyğun kadr hazırlığı və təminatının yaxşılaşdırılması, təhsil müəssisələrinin informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə təmin edilməsi və təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması, istedadlı uşaqların inkişafı, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin təşkili, məktəbəqədər təhsil-tərbiyə işinin və peşə təhsilinin yeniləşdirilməsi, xaricdə təhsil və s. istiqamətlər üzrə həyata

keçirilən layihə və proqramları qiymətləndirə bilməlidir; müstəqillik illərində Azərbaycanda təhsilin inkişaf tarixinin elmi mənbələrdə şərti olaraq üç mərhələyə ayrılmasından xəbərdar olmalıdır: *birinci mərhələni* təhsil sisteminin tənəzzülü, sovet hakimiyyəti illərində qazanılmış nailiyyətlərdən, mütərəqqi ənənələrdən imtina edilməsi, həm də təhsil tarixinə milli ideyaların təhsil sisteminə gətirilməsinin başlanğıc dövrü, *ikinci mərhələni* sabitləşmə meyllərinin təhsilin inkişafına da nüfuz etməsi, milli təhsil quruculuğu sahəsində ilk addımların atılması, dövlətin təhsilə diqqətinin artması, mütərəqqi və inkişafyönlü qərarların qəbul edilməsi, təhsilin keyfiyyətinə nəzarətin güclənməsi, beynəlxalq əlaqələrin intensivləşməsi, təhsilə investisiya qoyuluşuna başlanması dövrü, *üçüncü mərhələni* təhsil sistemində köklü islahatlar dövrü kimi interpretasiya etməyi bacarmalıdır;

-Tələbə izah etməyi bacarmalıdır ki, Azərbaycanda təhsil sahəsində islahatların daha səmərəli aparılması qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, Təhsil Qanunun mövcudluğu ilə şərtlənir; 2009-cu ildə qəbul olunmuş Təhsil Qanunu öz üstün məziyyətləri ilə dəyərlidir, məhz bu Qanunun icrası ilə əlaqədar 40-dan çox adda hüquqi – normativ sənəd hazırlanıb qüvvəyə minmişdir. Daha sonra Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il, 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020 –gələcəyə baxış” inkişaf Konsepsiyası”, Azərbaycan təhsilinin inkişafında mühüm dövlət sənədidir. “Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası (24 oktyabr, 2013-cü il) ölkə Prezidentinin sərəncamı təhsilimizin inkişafının metodoloji əsası hesab edilir.

- Tələbə hər sahədə olduğu kimi, təhsil sahəsində də *Milli Lider Heydər Əliyev kursunu Prezident İlham Əliyev uğurlu yaradıcılıqla davam etdirdiyini*, hazırda “Azərbaycan

Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın həyata keçirildiyini, ”Dövlət Strategiyası”nın Azərbaycan Respublikasında keyfiyyət nəticələri və əhatəliliyinə görə dünya ölkələri sırasında aparıcı mövqə tutan, səriştəli müəllim və təhsil menecerlərinə, qabaqcıl texnologiyalara əsaslanan infraqurucura malik təhsil sisteminin yaradılması üçün beş strateji istiqaməti nəzərdə tutduğunu bilməklə yanaşı, sözügedən istiqamətləri şərh etməyi bacarmalıdır;

- Tələbə bilməlidir ki, **birinci strateji istiqamət** səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsil məzmununun yaradılmasına yönəlmişdir və təhsilin məktəbəqədər, ümumi, ilk peşə-ixtisas, orta ixtisas və ali olmaqla, bütün pillələri üzrə kurikulumların inkişafı, təkmilləşdirilməsi, səriştəli müəllim kadrlarının yetişdirilməsi kimi məsələlər hədəfə alınmışdır; **ikinci strateji istiqamət** təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsi, innovasiyalardan istifadə, yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi nəzərdə tutulur; **üçüncü strateji istiqamət** təhsildə nəticəyə görə cavabdeh, şəffaf və səmərəli idarəetmə mexanizmlərinin yaradılmasını, **dördüncü strateji istiqamət** müasir tələblərə uyğun və ömürboyu təhsili təmin edən təhsil infraqurucunun yaradılmasını nəzərdə tutur; **beşinci strateji istiqamət** Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cəhətdən dayanıqlı və dünyanın aparıcı təhsil sistemlərinin standartları ilə eyni səviyyəyə uyğun təhsil sisteminin maliyyələşdirilməsi modelinin qurulmasıdır;

-Tələbə bilməlidir ki, Azərbaycanda - həm sovet dönəmində, həm də müstəqillik illərində təhsilin inkişafında, insanın formalaşmasında , təhsilin aparıcı rolunun cəmiyyət tərəfindən dərinədən dərk edilməsində, insanların maariflənməsində pedaqoji mətbuatın müstəsna xidmətləri olmuşdur, pedaqoji mətbuat qabaqcıl təcrübələrin yayılmasında, müasir təlim metodları və texnologiyalarının, innovasiyaların təcrübəyə gətirilməsində, dünyanın mütərəqqi təhsil təcrübələrinin mənimsənilməsində, neçə-

neçə müəllim nəsillərinin yetişməsində əvəzsiz rol oynamışdır, təhsil sahəsində aparılan islahatların nəticələrinin və dövlətin təhsil siyasətinin cəmiyyətə çatdırılmasında üzərinə düşən tarixi missiyanı pedaqoji mətbuat bu gün də şərəflə yerinə yetirir.

Proqrama daxil olan mövzuların və alt mövzuların sistemi, mövzular sistemində əhatə olunan məsələlər yuxarıda öz əksini tapan nəticələrin reallaşmasına istiqamətləndirilmişdir.

Proqramın həyata keçirilməsi ilə bağlı pedaqoji prosesin təşkili və idarə edilməsi zamanı çalışmaq lazımdır ki, təlim məqsədləri kompleks şəkildə formalaşdırılsın, məqsəd zəminində məzmun, öyrədən və öyrənənlərin fəaliyyətini əhatə edən metod və vasitələr dürüst müəyyənləşdirilsin; bütün tələbələrə potensial imkanlarını maksimum səfərbər edən, dəstəkləyici mühit formalaşdırılsın.

Proqramın reallaşdırılması prosesi öyrədən və öyrənən arasında qarşılıqlı fəaliyyətə, əməkdaşlığa əsaslanmalı, müasir maddi-texniki baza ilə təchiz olunmalı, arzuolunan mənəvi-psixoloji mühitə adekvat olmalı, öyrənənlərin maraq və ehtiyaclarını təmin etməlidir. Öyrənənlərin proqramın hədəflədiyi nəticələrə uyğun tədqiqatlara cəlb olunmasına, məlumat toplamaq, ümumiləşdirmək, nəticəyə gəlmək bacarıqlarının formalaşmasına diqqət yönəltmək zəruridir.

Proqram üzrə təlimin təşkilində tələbələrin təşəbbüskarlığına, yaradıcı fəaliyyətinə imkan verən, tədqiqatçılıq bacarıqlarını stimullaşdıran formalara geniş yer ayrılmalıdır. Yeni pedaqoji texnologiyaları və müasir təlim yanaşmalarını əks etdirən dərş- müzakirə, dərş-disput kimi qeyri-standart təşkilat formalarından istifadə edilməsi məsləhət bilinir. Bu prosesdə dialoqa, yaradıcı fəaliyyətə əsaslanan fəal (interaktiv) metodlardan istifadə edilməlidir.

Programın məzmunu
(*mövzular və alt mövzular*)

Mövzu 1

İslamaqədər dövrdə Azərbaycanda təhsilin təşəkkülü və inkişafı

1.1. Təhsil sistemi əsrlər ərzində özünü təsdiq etmiş sosial hadisə kimi;

1.2. Təhsil tarixi təhsilşünaslığın struktur vahidi kimi;

1.3. İslamaqədərki dövrdə Azərbaycanda təhsil; 1.3.1. Mannada elmin və təhsilin inkişafı üçün ən vacib şərt olan yazı mədəniyyətinin mövcudluğu; 1.3.2. Midiyada yazılı ədəbiyyatın və kitab mədəniyyətinin mövcudluğu; 1.3.3. Atropatena dövlətində “saray” məktəbləri; 1.3.4. Qafqaz Albaniyasında məktəblərin təşkili; 1.4. Zərdüşt məktəbləri və Avestada tərbiyə məsələləri.

Mövzu 2.

İslamın Azərbaycanda yayılmasından Azərbaycanın ikiyə bölünməsinədək olan dövrdə təhsilin inkişafı

2.1. Müsəlman dünyasının peyğəmbəri Məhəmməd Əleyhissəlamın təlim, tərbiyə, təhsil barədə fikirləri; 2.2. “Qurani-Kərim”də təhsil, tərbiyə barədə qiymətli məlumatlar; 2.3. İslam dünyasında ikinci böyük şəxsiyyət olan Həzrəti Əlinin dəyərli fikirləri; 2.4. Filosof və pedaqoq, hələ sağlığında ikən Aristoteldən sonra “ikinci müəllim” adını qazanan Əbu Nəsr Məhəmməd əl-Farabinin fikirləri; 2.5. Həkim, pedaqoq İbn Sinanın təhsil, təlim və tərbiyə barədə düşüncələri; 2.6. Əbülhəsən Bəhmənyarın idrak məsələlərinə, əxlaqi-etik problemlərə, elmin və fəlsəfənin öyrənilməsinə münasibət; 2.7. Qətran Təbrizinin əsərlərində pedaqoji ideyalar, lüğət yaradıcılığının Azərbaycan poeziyasına təsiri, Xətib Təbrizinin “Nizamiyyə” mədrəsəsində müəllimlik fəaliyyəti; 2.8. Xaqani

Şirvaninin elm, hikmət haqqında fikirləri; 2.9. Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin pedaqoji elmə verdiyi töhfələr; 2.10. Əssar Təbrizinin təhsil və tərbiyə motivləri ilə zəngin “Məhr və Müştəri” əsərində təqdim etdiyi “şəxsiyyət” anlayışı ilə bağlı orjinal fikirləri; 2.11. İmadəddin Nəsiminin insan tərbiyəsi, onun əqli və əxlaqi cəhətdən təkmilləşməsi, şəxsiyyət kimi formalaşması problemlərinə dair baxışları. 2.12. Sədi Şirazi yaradıcılığında irsiyyət, mühit və tərbiyə amilləri; 2.13. Nəsirəddin Tusinin pedaqoji görüşlərində şəxsiyyət və onun formalaşdırılması; 2.14. Nəsirəddin Tusinin “Əxlaqi Nasiri” əsəri haqqında; 2.15. Məhəmməd Fizuli əsərlərində təlim-tərbiyə məsələləri; 2.16. Molla Vəli Vidadinin, Molla Pənah Vaqifin məktəbdarlıq fəaliyyəti, əsərlərində pedaqoji ideyalar.

Mövzu 3.

Azərbaycanın Çar Rusiyasının tabeliyində olduğu dövrdə təhsil və onun inkişaf yönümü. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafı

3.1. Çar Rusiyasının Azərbaycanda həyata keçirdiyi təhsil siyasətinin mühüm istiqamətləri; 3.2. Qəza məktəblərinin digər funksiyalarla yanaşı təhsili ruslaşdırma siyasətinə xidmət etməsi; 3.3. Əliyyə (şiə) və Öməriyyə (sünni) məktəbləri; 3.4. XIX əsrdə Azərbaycanda qadın təhsili; 3.5. Kənd ibtidai məktəbləri; 3.6. XIX əsrin 60-cı illərinin məktənlərin islahatı və şəhər məktəblərinin yaradılması; 3.7. Maarifçiliyi “avropalaşdırma” ideyası; 3.8. Azərbaycan dili və əlifbası istiqamətində aparılan işlər; 3.9. Güney Qafqazda müəllim kadrları hazırlığı; 3.10. Qafqazda ilk müəllimlər seminariyaları; 3.11. Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyası nəzdində Azərbaycan şöbəsi; 3.12. Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunlarının Azərbaycan

təhsilinin inkişafında rolu; 3.13. Ana dili təlimi ideyası; 3.14. Mirzə İsmayıl Qasir, Seyid Əzim Şirvani, Məhəmməd Tağı Sidqi, Sultan Məcid Qənizadə, Həsən bəy Zərdabi, Məhəmməd ağa Şahtaxtı, Həbib bəy Mahmudbəyov, Mahmud bəy Mahmudbəyov, Firidun bəy Köçərli, Səfərəli bəy Vəlibəyov, Rəşid bəy Əfəndiyev, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Cəlil Məmmədquluzadə, Nəriman Nərimanov və başqa maarifpərvərlərin ana dilli məktəblərin yaranmasında xidmətləri; 3.15. İrəvan Müəllimlər Seminariyası və İrəvan gimnaziyasının fəaliyyətinin Azərbaycan təhsilində rolu; 3.16. Dəmiryolu qulluqçuları və fəhlələrinin uşaqları üçün məktəblərin açılması; 3.17. XIX əsrdə Azərbaycanın məktəb təhsili tarixində ilk texniki-peşə təhsili müəssisələrinin yaradılması; 3.18. Kişi və qadınlar üçün bazar günü məktəblərinin və axşam savad kurslarının açılması; 3.19. XIX əsr orta təhsil müəssisələrinin yaradılması; 3.20. XIX əsrin ikinci yarısında və XX əsrin əvvəllərində məktəb təhsilinin inkişafında Həsən bəy Zərdabının xidmətləri; 3.21. İlk Azərbaycan qız məktəbinin yaradılmasında Hacı Zeynalabdin Tağıyevin xidməti; 3.22. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ibtidai təhsilin inkişafında “Nicat”, “Nəşri-Maarif”, “Səadət” və “Şəfa” cəmiyyətinin rolu; 3.23. Azərbaycan müəllimlərinin I (1906) və II (1907) qurultayları; 3.24. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda orta məktəblərin inkişafının səciyyəvi xüsusiyyətləri və onları şərtləndirən amillər.

Mövzu 4.

Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycanda təhsil

4.1. Milli hökumətin maarifin məzmun və struktur cəhətdən müstəqil dövlətçilik ənənələrinə uyğun yenidən qurulmasını hədəfləyən siyasətinin reallaşdırdığı təxirəsalınmaz tədbirlərin və islahatların əsas istiqamətləri; 4.1.1. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən maarif müəssisələrinin,

təhsil ocaqlarının qısa müddətdə, istisnasız olaraq milliləşdirilməsi; 4.1.2. Ölkədə tədrisin, əsasən, dövlət dilində - Azərbaycan türkcəsində aparılmasına nail olunması; təlim müvəqqəti olaraq başqa dillərdə olan məktəblərdə dövlət dilinin məcburi və intensiv şəkildə tədrisinin təmin edilməsi; 4.1.3. Tezliklə hamılıqla ümumi icbari təhsilə keçilməsi; 4.1.4. Milli azadlığın, milli istiqlalın milli maarif və təhsilin ahəngdar inkişafının təməl prinsipi olması ideyasının təhsil quruculuğu prosesində dönmədən həyata keçirilməsi; 4.1.5. Təhsil sahəsində islahatlar aparmaq üçün xüsusi hökumət komissiyasının, o cümlədən təhsilin məzmunu, proqram və dərsliklərin hazırlanması üzrə komissiyaların təsis edilməsi; 4.1.6. Milli məktəbin tərəqqisini təmin etmək məqsədilə milli müəllim kadrlarının yetişdirilməsi üçün yeni kişi və qadın müəllim seminariyalarının yaradılması; bununla yanaşı, ilkin olaraq müəllim hazırlayan qısamüddətli pedaqoji kursların açılması; ilkin zəruri ehtiyacı ödəmək üçün Türkiyədən müəllimlərin dəvət olunması və dərsliklərin gətirilməsi; 4.1.7. Təhsilin məzmunu sahəsində islahatların aparılması, yeni proqram və dərsliklərin hazırlanması və nəşri, təhsilin məzmununda milli-mənəvi dəyərlərə-**türkçülük, azərbaycançılıq, islamçılıq və avropaçılıq** dəyərlərinə üstünlük verilməsi; 4.1.8. Təhsil, maarif işçiləri üçün pedaqoji mətbuat orqanlarının, məktəblər üçün uşaq ədəbiyyatı üzrə jurnalların təsis edilməsi və nəşrinin təşkil olunması; 4.1.9. Ölkəmizin idarə olunması və iqtisadi müstəqilliyinin təmin olunması üçün milli mütəxəssislərin hazırlanması; bu məqsədlə: ölkədə ali və orta ixtisas təhsili məktəbləri şəbəkəsinin qurulması və xarici ölkələrdəki tanınmış ali məktəblərdə azərbaycanlı gənclərin təhsil almalarına şərait yaradılması; 4.1.10. Ölkənin tarixini, mədəniyyətini, etnoqrafiyasını, ədəbiyyatını öyrənmək üçün elmi müəssisələrin, elmi cəmiyyətlərin, universitetlərin təsis

olunması; 4.1.11. Sənət, texniki-peşə məktəbləri, ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsinin genişləndirilməsi; internat tipli məktəblərin, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin dövlət himayəsinə keçirilməsi; 4.1.12. Ölkənin hərbi potensialını formalaşdırmaq, müdafiə qüdrətini möhkəmləndirmək məqsədilə milli hərbi mütəxəssislər hazırlayan hərbi təhsil ocaqlarının geniş şəbəkəsinin yaradılması; 4.1.13. Ölkə büdcəsində təhsilə ayrılan xərclərin mərhələlərlə intensiv olaraq artırılması; 4.1.14. Ana dilində təhsilin, maarifin inkişafı, əhali arasında savadsızlığın aradan qaldırılması və Azərbaycanın Avropaya mədəni inteqrasiyası məqsədilə əlifba islahatının aparılması, latın əlifbasına keçilməsi ilə bağlı hökumət komissiyasının yaradılması, ilkin layihənin Parlamentdə müzakirəsi və digər müvafiq təşkilatı məsələlərin həlli və s.

4.2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində apardığı işlərin və təxirəsalınmaz tədbirlərin nəticələri; 4.2.1. Ölkədə hamılıqla icbari ibtidai təhsilə, sonra isə ümumi orta icbari təhsilə keçid siyasətinin prioritet kimi qəbul olunması, onun reallaşdırılması ilə bağlı çətinliklərin qaçılmazlığı və bunların aradan qaldırılmasının mümkün yollarının tapılması; 4.2.2. Müasir tipli məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin nümunələrinin yaradılması; Avropa modeli ilk uşaq bağçasının təsis edilməsi; 4.2.3. “Küçə uşaqları” üçün dövlət hesabına “Uşaq evi” və “Uşaqlara yardım bürosu” nun təşkil olunması; 4.2.4. Yeni peşə-ixtisas məktəblərinin yaradılması, yaxud mövcud təhsil müəssisələrinin inkişaf etdirilməsi; 4.2.5. “Azərbaycan” qəzetində şərqsünaslıq kursunun açılması; 4.2.6. Sənaye-incəsənət məktəbinin açılması; 4.2.7. Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər seminariyasının Azərbaycan şəbəkəsinin Azərbaycana köçürülməsi; onun Azərbaycan xalq cümhuriyyətinin milli maraqlarına uyğun təlimat əsasında fəaliyyətinin təşkili; 4.2.8. Azərbaycanlıların xaricdə dövlət

səviyyəsində təhsil almalarına şərait yaradılması; 4.2.9. Xalq maarifinin yenidən qurulması sahəsində görülmüş təşkilatı işlər; 4.2.10. Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması; 4.2.11. Nəşəriyyat-tərcümə komissiyasının köməyi ilə dərslərlərin, dərs vəsaitlərinin hazırlanması və çap olunması, pedaqoji-metodik jurnalların təsis olunması; 4.2.12. Hərbi məktəbin açılması və s. 4.3 Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xadimləri; milli özünüdərk və özünüdərsdiq uğrunda mübarizə aparən Azərbaycan ziyalıları.

Mövzu 5.

Sovet dönəmində Azərbaycanda məktəbəqədər və ümumi təhsilin inkişafı

5.1. Məktəbəqədər təhsilin inkişafı; 5.1.1.1930-cu illərdə məktəbəqədər tərbiyə; 5.1.2. 1940-1980-cı illərdə məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin inkişafı; 5.2. Ümumi təhsilin inkişafı; 5.2.1. Ümumtəhsil məktəbinin təşkili; 5.2.2.Sovet məktəbinin ilk tədris planları və dərslərləri; 5.2.3.Əlifba islahatı; 5.2.4. Kəndli gənclər məktəbləri; 5.2.5.Ümumtəhsil məktəbləri müharibə illərində; 5.2.6.Müharibədən sonrakı illərdə təhsilin vəziyyəti; 5.2.7. Milli dilin nüfuzunun yüksəldilməsi uğrunda mübarizə; 5.2.8. Ümumi orta təhsil inkişaf və sabitlik dövründə (1970-1980-cı illər); 5.2.9. 1930-cu və 1980-cı illərin təhsil islahatları; 5.3.Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin yaranması və inkişafı; 5.4. Ümumtəhsil internat məktəbləri; 5.5. Yetim və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün uşaq evləri və internat məktəblər; 5.6. Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün xüsusi məktəblər; 5.7. Gürcüstanda, Ermənistanda və Dağıstanda kompakt yaşayan Azərbaycanlı şagirdlərin dərslək və digər tədris ədəbiyyatı ilə təcizisi işi. 5.8. Naxcivan Muxtar Respublikasında ümumi təhsilin inkişafı; 5.9. Ermənistandakı azərbaycanlılar arasında təhsilin

inkisafı (1920-1988-ci illər); 5.10. Gürcüstan azərbaycanlıları arasında təhsilin inkişafı (1920-1991-ci illər); 5.11. Dağıstandakı azərbaycanlılar arasında təhsilin inkişafı (1920-1991-ci illər).

Mövzu 6.

1920-1991-ci illərdə Azərbaycanda texniki peşə və pedaqoji təhsilin inkişafı

6.1. Fabrik-zavod şagirdliyi məktəbləri; 6.2. Sənət məktəbləri; 6.3. Dəmiryol məktəbləri; 6.4. Fabrik-zavod təhsili məktəbləri; 6.5. Texniki peşə təhsili sisteminin formalaşması; 6.6. 3-4 illik orta texniki peşə məktəbləri; 6.7. Orta kənd texniki peşə məktəblərinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi;

6.8. Azərbaycanda orta ixtisas pedaqoji məktəblərinin yaranması. Şuşa, Qazax, Gəncə, Naxçıvan pedaqoji texnikumların yaranması və inkişafı; 6.9. Naxçıvanda Müəllimlər Seminariyasının təşkili; 6.10. 1930-cu illərdə Naxçıvanda pedaqoji texnikumun fəaliyyəti, texnikumun müəllimləri və məzunları haqqında məlumatlar, 1936-1939-cu illərdə ulu öndərimiz Heydər Əliyevin pedaqoji texnikumda təhsil illəri, fəaliyyəti haqqında məlumatlar, izahlı şərhlər.

Mövzu 7.

Azərbaycan SSR-də orta ixtisas təhsilin inkişafı

7.1. İlk pedaqoji orta ixtisas məktəbləri; 7.2. İncəsənət təmayüllü orta ixtisas məktəbləri; 7.3. Sənaye, kənd təsərrüfatı və tibb kadrları hazırlayan orta ixtisas məktəbləri; 7.4. Orta ixtisas musiqi məktəbləri; 7.5. Orta ixtisas məktəblərində müttəfiq respublikalar və xarici ölkələrlə tələbə mübadiləsi.

Mövzu 8.

Sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda ali təhsilin inkişafı

8.1. Azərbaycanda ali təhsilin inkişaf tarixindən; 8.2. Pedaqoji kadrların ixtisasartırma, yenidən hazırlanma, elmi-pedaqoji tədqiqat institutları; 8.3. Azərbaycanda ali siyasi və ali hərbi təhsilin təşəkkülü və inkişafı; 8.4. Azərbaycandan kənarında təhsil; 8.5. Naxçıvan Muxtar Respublikasında ali təhsilin inkişafı. 8.6. Yaradılmış ali təhsil müəssisələrinin quruluşu, təmayülü.

Mövzu 9.

1920-1991-ci illərdə Azərbaycanda Respublika elmi pedaqoji kitabxanasının, xalq Maarifi Muzeyinin, pedaqoji mətbuatın təşəkkülü və inkişafı

9.1. Respublika Elmi Pedaqoji Kitabxanasının vəzifələri; 9.2. Kitabxananın şöbələri və onların funksiyaları; 9.3. Kitabxana fondu və oxuculara göstərilən xidmətin formaları; 9.4. Elmi Pedaqoji Kitabxananın məktəb kitabxana sisteminə elmi-metodik rəhbərliyi; 9.5. Xalq Maarifi Muzeyinin vəzifələri; 9.6. Muzeyin xronoloji ardıcılıqla, elmi-tarixi əsaslarla qurulan ekspozisiyasında yerləşdirən eksponatlar; 9.7. 1961-1964-cü illərdə muzeyin ekspozisiyasında aparılan yenidənqurma işləri; 9.8. Muzeyin tematik ekspozisiya planı; 9.9. Muzeyin nəzdində Xalq Univeritetinin təşkili; 9.10. Muzeyin “Azərbaycanda xalq təhsili” mövzusunda təşkil etdiyi sərgilərin coğrafiyası; 9.11. “Xalq maarifi” jurnalının çapı; 9.12. “Maarif və mədəniyyət” jurnalı haqqında; 9.13. Məzmunu və mündərcəsi ilə sırf pedaqoji mahiyyət daşıyan “Yeni

məktəb” jurnalı; 9.14. “Maarif işçisi” jurnalı; 9.15. 30-cu illərin ictimai-siyasi hadisələri və pedaqoji mətbuatın inkişafı problemləri; 9.16. “Müəllimlə kömək” jurnalı və onun funksiyaları; 9.17. “Kommunist tərbiyəsi uğrunda” elmi-pedaqoji məcmuəsi ilə paralel “Yeni məktəb” jurnalının davamı kimi “Müəllimə kömək” jurnalının nəşri; 9.18. “Azərbaycan müəllimi” qəzetinin fəaliyyəti; 9.19. “Azərbaycan məktəbi” jurnalının pedaqoji fikrin inkişafında rolu; 9.20. “Azərbaycan məktəbi” jurnalına əlavələr və onların funksiyaları.

Mövzu 10.

Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpasından sonrakı dövrdə məktəbəqədər və ümumi təhsilin inkişafı

10.1. Məktəbəqədər təhsil; 10.1.1. Məktəbəqədər təhsilin vəziyyəti; 10.1.2. Məktəbəqədər təhsil sahəsində problemlər; 10.1.3. Məktəbəqədər təhsil sahəsində dünya təcrübəsi və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq; 10.1.4. Məktəbəqədər təhsil sahəsində həyata keçirilən tədbirlər və perspektivlər; 10.2. Ümumi təhsilin inkişafı; 10.2.1. Müstəqilliyin ilk illərində ümumi təhsilin təşkili, normativ-hüquqi bazanın yaradılması; 10.2.2. Təhsil siyasətinə Heydər Əliyev yanaşması. 10.2.3. Azərbaycanda təhsil islahatları; 10.2.4. Təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi. Özəl ümumtəhsil sisteminin inkişafı; 10.2.5. Dərslük hazırlığı. Bazis tədris planının tətbiq edilməsi; 10.2.6. Ümumi təhsil sistemində məzmun islahatları; 10.2.7. Yeni qiymətləndirmə sisteminin yaradılması; 10.2.8. Təhsil sistemində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi; 10.2.9. Pedaqoji kadr təminatı və müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi; 10.2.10. İstedadlı uşaqlarla iş; 10.2.11. Uşaq evləri və internat məktəbləri;

10.2.12. Müəllimlərin ixtisasının artırılması işinə yeni yanaşmalar; 10.2.13. Məktəblərin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi; 10.2.14. Dərslük siyasəti: şagirdlərin pulsuz dərslüklərlə təminatı; 10.2.15. Gürcüstanda və Dağıstanda yaşayan Azərbaycanlıların dərslüklərlə təchizi.

Mövzu 11.

Müstəqillik illərində ümumi təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələrin və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi

11.1. Azərbaycanla Türkiyə Respublikası arasında təhsil sahəsində çoxtərəfli və inkişaf etmiş əlaqələr; 11.2. Azərbaycan ilə Rusiya Federasiyası arasında təhsil əlaqələri; 11.3. Müstəqillik illərində Bakı şəhərində Səudiyyə İnkişaf Fondunun krediti hesabına məktəblərin inşası; 11.4. Azərbaycan Respublikasının Fransa ilə təhsil sahəsində əlaqələri; 11.5. Azərbaycanda Yaponiyanın həyata keçirdiyi təhsil layihələri; 11.6. UNİCEF və UNESCO ilə birgə layihələri; 11.7. Britaniya şurası ilə birgə layihələr; 11.8. ABŞ təşkilatları ilə birgə layihələr; 11.9. Təhsil Nazirliyi ilə ABŞ-ın CISCO SYSTEMS təşkilatı arasında imzalanmış anlaşma memorandumu; 11.10. Dünya Bankının krediti hesabına ensiklopedik vəsaitlərin latın qrafikası ilə nəşr olunması; 11.11. BMT-nin proqramları ilə bağlı Azərbaycan təhsilində reallaşdırılan layihələr; 11.12. Avropa Şurası ilə əməkdaşlıq əlaqələri 11.13. 2006-cı ildə İKT sahəsində dünyada ən nüfuzlu və inkişaf etmiş Microsoft şirkəti ilə Təhsil Nazirliyi arasında Anlaşma Memorandumu; 11.14. Fənn müəllimlərinin təlimi ilə əlaqədar “İntel” şirkəti ilə Təhsil Nazirliyinin birgə layihəsi.

Mövzu 12.

Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpasından sonrakı dövrdə məktəbdənkənar təhsilin inkişafında yeni istiqamətlər

12.1. “Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi sistemindəki məktəbdənkənar müəssisə haqqında nümunəvi əsasnamə”nin məzmunu; 12.2. Məktəbdənkənar müəssisə təhsil sisteminin tərkib hissəsi olub uşaqların, yeniyetmələrin, gənclərin mənəvi və fiziki inkişafını, onların müxtəlif yaradıcılıq tələbatını təmin etmək üçün təsis edilir; 12.3. Bir və çoxprofilli məktəbdənkənar müəssisələr hərtərəfli inkişaf üçün və asudə vaxtlarını düzgün müəyyənləşdirməkdə uşaq və yeniyetmələrə şərait yaradır; 12.4. Məktəbdənkənar müəssisələrin əsas vəzifəsi uşaq, yeniyetmə və gənclərin maraq, meyl və bacarıqlarının, intellektual səviyyəsi və yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması, onların istirahətlərinin, asudə vaxtlarının, əyləncələrinin mənalı təşkilidir;

12.5. Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində məşğul olan uşaqlar, şagirdlər, tələbələr məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin xidmətlərindən pulsuz və güzəştə istifadə edirlər. Bu təhsil müəssisələrinin əsas fəaliyyət istiqamətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Dərnək məşğələləri, klub işləri;
2. Mədəni-kütləvi tədbirlər, müsabiqələr, idman yarışları, sərgilər, ekskursiya və gəzintilər, praktik maraqlı işlər və s.;
3. Yaradıcı fəaliyyət, təlimati-metodiki işlər.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi sistemində 374 məktəbdənkənar müəssisə fəaliyyət göstərir. Həmin müəssisələrə təxminən 332 120 şagird cəlb edilib. Onların təlim-tərbiyəsi ilə 11 751 pedaqoji işçi məşğul olur.

Hazırda Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi sistemində 81 Uşaq Yaradıcılıq Mərkəzi fəaliyyət göstərir.

Bu mərkəzlərdə 6 691 qrupda 89 628 uşaq məşğul olur və 2827 pedaqoji işçi çalışır. Uşaq Yaradıcılıq Mərkəzlərində əsasən “Bacarıqlı əllər”, “Bədii qiraət”, “Rəsm”, “Xalçaçılıq”, “Dram”, “Bədii özfəaliyyət”, “Məktəb teatri”, “Rəqs”, “Gənc idmançılar”, “Naxışlı tikmə”, “Texniki estetika”, “Fortepiano”, “Xor”, “Foto”, “Ağac üzərində oyma” və s. adlarda dərnəklər təşkil olunur.

Respublikada 63 Texniki Yaradıcılıq Mərkəzi fəaliyyət göstərir. Bu mərkəzlərin 5 141 qrupunda 66 909 uşaq məşğul olur və 2 157 pedaqoji işçi çalışır. Bu mərkəzlərdə “İbtidai texniki modelçilik”, “Radioelektronika”, “Elektrotexnika”, “Robot texnikası”, “Kimya – texnologiya” və s. adlarda dərnəklər fəaliyyət göstərir.

Respublikada 10 Gənc turistlər və diyarşünaslıq mərkəzi fəaliyyət göstərir. Bu mərkəzlərin 797 qrupunda 10 835 şagird məşğul olur və 310 pedaqoji işçi çalışır. Gənc turistlər və diyarşünaslıq mərkəzləri öz işini əsasən aşağıdakı istiqamətlər üzrə qurur:

1. Bizim irs;
2. İncəsənət aləmində;
3. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə;
4. Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizədə;
5. Azərbaycanın tikintiləri üzrə yürüslərdə;
6. Təbiətin sirlərinə doğru;
7. Kütləvilikdən turizm ustalıqınadək.

12.5. Müasir dövrdə məktəbdənkənar təhsilin vəziyyəti;
12.6. Ekoloji tərbiyə və təcrübəçilik mərkəzləri; 12.7. Uşaq-gənclər idman məktəbləri; 12.8. Uşaq-gənclər şahmat məktəbləri; 12.9. Texniki yaradıcılıq mərkəzləri; 12.10. Gənc turistlər və diyarşünaslıq mərkəzləri; 12.11. Uşaq və gənclər yaradıcılıq mərkəzləri.

Mövzu 13.

1991-ci ildən sonrakı dövrdə ilk peşə-ixtisas təhsilinin inkişaf etdirilməsində dünyada formalaşan təcrübədən istifadə olunması.

13.1. Peşə-ixtisas təhsilinin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu; 13.2. Çevik peşə təhsilinin yaradılmasının formaları və zəruriliyi; 13.3. Peşə - tədris mərkəzlərinin əsas funksiyaları; 13.4. Ölkədə peşə təhsilinin inkişafı məqsədilə həyata keçirilən layihələr və tədbirlər.

Mövzu 14.

Azərbaycanda müstəqillik illərində orta ixtisas təhsilinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması

14.1. Ölkədə orta ixtisas təhsili strukturunun şəbəkəsinin genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi. 14.2. Orta ixtisas təhsili müəssisələrinin tələbələrinin biliyinin çoxballı sistemlə qiymətləndirilməsi. 14.3. Qiymət meyarlarının müəyyənəşdirilməsi. 14.4. Orta ixtisas təhsilinin müasir dünya standartları tələblərinə uyğunlaşdırılması. 14.5. Orta ixtisas təhsilinin müasir tələblərə uyğun maliyyələşdirilməsi.

Mövzu 15.

Müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrdə Azərbaycanada ali təhsilin inkişafı

15.1. Avropa təhsil məkanına inteqrasiya. 15.2. Boloniya təhsil prosesi; 15.3. Təhsildə kredit sistemi; Təhsildə innovasiyalar; 15.4. Ali təhsildə təlim prosesində innovasiya və İKT-dən istifadə; 15.5. Ali təhsildə distant təhsil; 15.6. Təhsilin formaları; 15.7. Təhsil alma formaları;

15.8. Özəl təhsilin inkişafına hüquqi təminat. 15.9. Xarici ölkələrlə tələbə mübadiləsi; 15.10. Xaricdə ali təhsil haqqında məlumat.

Mövzu 16.

1991-ci ildən sonrakı mərhələdə Azərbaycanda pedaqoji mətbuatın inkişafı

15.1. “Azərbaycan məktəbi” jurnalı; 15.2. “Azərbaycan müəllimi qəzeti”; 15.3. “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalı; 15.4. “Fizika, riyaziyyat və informatika tədrisi” jurnalı; 15.5. “Məktəbəqədər və ibtidai təhsil” jurnalı; 15.6. “Sənətkar” jurnalı; 15.7. “Təhsil xəbərləri” məlumat informasiya məcmuəsi; 15.8. “Təhsil problemləri” qəzeti; 15.9. “Təhsil və zaman” qəzeti; 15.10. “Təhsil” jurnalı; 15.11. “Bakı təhsili” qəzeti; 15.12. “Kurikulum” elmi-metodik jurnalı

**Fənnin tədrisinə ayrılan saatların mövzular üzrə
paylanması.**

№	Mövzular	Cəmi 3	o cümlədən	
			Mühazirə 4	Seminar 5
1.	İslamaqədər Azərbaycanda təhsilin təşəkkülü və inkişafı	2 s	2 s	-
2	İslamın Azərbaycanda yayılməsından Azərbaycanın ikiyə bölünməsinədək olan dövrədə təhsilin inkişafı	4 s	2 s	2 s
3	Azərbaycanın Çar Rusiyasının tabeliyində olduđu dövrədə təhsil və onun inkişaf yönümü. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafı.	2 s	2 s	-
4	Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycanda təhsil.	2 s	2 s	-
5	Sovet dönəmində Azərbaycanda məktəbəqədər və ümumi təhsilin inkişafı.	6 s	2 s	4 s
6	1920-1991-ci illərdə	2 s	2 s	-

	Azərbaycanda texniki peşə təhsilinin inkişafı.			
7	Azərbaycan SSR-də orta ixtisas təhsilinin inkişafı.	2 s	2 s	-
8	Sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda ali təhsilin inkişafı.	2 s	2 s	-
9	1920-1991-ci illərdə Azərbaycanda Respublika elmi pedaqoji kitabxanasının, Xalq Maarifi Muzeyinin, pedaqoji mətbuatın təşəkkülü və inkişafı.	2 s	2 s	-
10	Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpasından sonrakı dövrdə məktəbəqədər və ümumi təhsilin inkişafı.	8 s	4 s	4 s
11	Müstəqillik illərində ümumi təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələrin və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi.	2 s	2 s	-
12	Azərbaycanın müstəqilliyinin	2 s	2 s	-

	bərpasından sonrakı dövrdə məktəbdənkənar təhsilin inkişafında yeni istiqamətlər.			
13	1991-ci ildən sonrakı dövrdə ilk peşə-ixtisas təhsilinin inkişaf etdirilməsində dünyada formalaşan təcrübədən istifadə olunması.	2 s	2 s	-
14	Azərbaycanda müstəqillik illərində orta ixtisas təhsilinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması.	2 s	2 s	-
15	Müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrdə Azərbaycanda ali təhsilin inkişafı. Avropa təhsil məkanına inteqrasiya. Özəl təhsilin inkişafına hüquqi təminat. Xarici ölkələrlə tələbə mübadiləsi.	2 s		2 s
16	1991-ci ildən sonrakı mərhələdə Azərbaycanda pedaqoji mətbuatın inkişafı	2 s		2 s
		44 s	30 s	14 s

“AZƏRBAYCAN TƏHSİL TARİXİ” FƏNNİ ÜZRƏ TƏLƏBƏLƏRİN “SƏRBƏST İŞ” MÖVZULARININ YAZILMASINA DAİR METODİK MƏSLƏHƏT

Tələbələrin “Sərbəst iş” mövzuları üzərində işləməsi fənnin daha dərindən mənimsənilməsinə kömək etdiyi kimi onların, tədqiqatçılıq bacarığını da inkişaf etdirir, elmə həvəsini artırır, müstəqil çalışmaq vərdişlərini möhkəmləndirir.

Ali məktəblərimizdə Bolonya prosesinin tətbiqi, təhsilin kredit sistemə keçidi tələbələrin daha çox müstəqil çalışmasını tələb edir. Müstəqil çalışan, əməli fəaliyyət göstərən tələbə daha çox bilik qazanır və öyrənir.

Psixologiyadan məlumdur ki, insan bilik üzərində nə qədər hərtərəfli işləsə, ona müxtəlif cəhətlərdən yanaşsa, o hafizədə daha möhkəm yer tutur. Çünki, tələbə material üzərində müstəqil işləyərkən onu hərtərəfli təhlil edir, şüurunda eyni bir məsələyə bir neçə dəfə qayıtmalı olur. Bütün bunlar da həmin materialın hafizədə uzun müddət qalmasına, praktik əhəmiyyət kəsb etməsinə səbəb olur.

Müasir gənc mütəxəssis yüksək bilik və dünyagörüşə malik olmaqla bərabər, həm də tədqiqatçılıq qabiliyyətlərinə malik olmalı, müstəqil düşünməyi, müstəqil qərarlar çıxarmağı bacarmalıdır. Bunun üçün də indiki şəraitdə - təhsilin qlobal xarakter aldığı bir dövrdə tələbənin proqram materialına sahib olması minimum tələb hesab edilə bilər, geniş nəzəri bilik və dünyagörüşə sahib olmaq üçün isə daha çox oxumalı, əlavə və ilk mənbələrdən istifadə etməli və bilikləri genişləndirmək və tətbiq etmək lazımdır.

Bu baxımdan fənni tədris edən müəllim tələbələrə müstəqil çalışmağı, daha çox düşünməyi məsləhət görməli, onların tənqidi və yaradıcı təfəkkürünü inkişaf etdirməlidir.

Təcrübələrdən məlum olur ki, tədris işi yüksək təşkil edilən ali məktəblərdə tələbələr elmi-tədqiqat işlərinə də böyük həvəs göstərir, “Sərbəst iş” üzərində də fəallıqla çalışırlar.

“Sərbəst iş” mövzuları tələbələr tərəfindən sərbəst şəkildə seçilir. Fənn müəlliminin təklifi ilə də tələbə mövzu götürüb üzərində işləyə bilər. “Sərbəst iş” tələbənin kiçik elmi tədqiqat işidir – deyə bilərik. Tələbə mühazirədən eşitdiklərini, seminar məşğələlərindən öyrəndiklərini, əlavə materiallardan mənimsədiklərindən istifadə edərək, sərbəst iş üzərində müstəqil olaraq yaradıcı fəaliyyət göstərir. Tələbənin sərbəst, müstəqil şəkildə çalışması bir tərəfdən proqram materialının nə dərəcədə mənimsədiyinin, o biri tərəfdən isə öz biliyini təcrübədə tətbiq etmək bacarığına malik olub-olmadığının bariz göstəricisidir.

Ali məktəblərdə fənlərin tədrisi prosesində, tələbələr müstəqil işləməyi, ilk mənbələrdən baş açmağı bacarmalıdırlar. Aparılan elmi-pedaqoji tədqiqatlardan məlum olur ki, ali məktəb tələbələri hər gün 5-6 saat müstəqil zehni işlə məşğul olmalı, mütaliə etməli, elmlə məşğul olmalıdır.

Tələbə kitab və ya başqa material üzərində sərbəst çalışan vaxt oradakı faktlar, həqiqətlər artıq onun malı olur; o əldə etdiyi biliklərə möhkəm inanır. Belə bilik isə tədrisən əqidə və inama çevrilir. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, biz ali məktəb tələbələrini biliklər üzərində dərinlən, sərbəst, müstəqil işləməyə sövq etməklə, eyni zamanda onlarda elmi dünyagörüş də formalaşdırmış oluruq. Yalnız məsələdən müstəqil surətdə baş çıxaran öz qüvvəsinə inanır və bunu başqalarının qarşısında müvəffəqiyyətlə müdafiə edir.

Tələbə kitab üzərində bu və ya digər material üzərində sərbəst çalışan vaxt oradakı həqiqətlər onun bilik və əqidəsinə çevrilir və onda biliyə möhkəm inam yaranır.

Tələbələrin öz üzərində müntəzəm və müstəqil işləmələri onlarda geniş dünyagörüş formalaşdırmaqla bərabər, həm də faydalı vərdişlər yaradır.

Tələbələrə bir deyil, bir neçə mənbədən istifadə etməyi öyrətmək lazımdır. Çünki təcrübə göstərir ki, orta məktəbi qurtaran şagirdlərin heç də hamısı sərbəst şəkildə elmi mənbələr üzərində, müxtəlif kitablar üzərində işləyə bilmirlər. Ona görə də fənn müəllimi tələbələrə müstəqil çalışmaq üçün, elmi mənbələrdən istifadə etmək üçün lazımı məsləhətlər verməli, tədris etdiyi mövzularla bağlı ədəbiyyat siyahısı verməli və onlardan istifadə yollarını da göstərməli, hətta mövzu ilə bağlı slydlar hazırlamağı tövsiyə edə bilər.

Tələbə mövzunu seçdikdən sonra fənn müəllimi ilə birlikdə plan və ədəbiyyat siyahısını müəyyənləşdirməlidir. Mövzu ilə bağlı ədəbiyyat oxunur, təhlil edilir, qeydlər götürülür, çıxarışlar edilir, məntiqi nəticələr çıxarılır, ümumiləşdirmələr aparılaraq yazıya alınır.

Sərbəst iş yaradıcı şəkildə yerinə yetirilməlidir. Kitabların, qəzet və jurnal məqalələrinin üzü köçürülməməli, müəlliflərin fikirləri olduğu kimi götürülməməlidir. Bütün mətnin başlıca məzmununu səciyyələndirən fikrin əsas məqamları aşkarlanmalı, oxunan materiala, müəllifin fikirlərinə yaradıcı münasibət göstərilməli, ümumiləşmiş fikirlər, lakonik ifadələr yazılmalıdır.

Əlbəttə, hər hansı bir “Sərbəst iş” mövzusu girişlə başlayır, sonra mövzunun əsas hissəsi işlənir, daha sonra isə mövzuya nəticə vurulur, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı sonda göstərilir.

Tamamlanmış “Sərbəst iş” fənn müəlliminə təhvil verilir. Müəllim onu oxuyur və qiymətləndirir.

Bunu da xüsusi olaraq qeyd edək ki, təklif olunan “Sərbəst iş” mövzularından tələbələr elmi iş, kurs işi,

referat, yaxud hər hansı bir pedaqoji konfransda, Tələbə Elmi Cəmiyyətində məruzə mövzusu kimi də götürüb işləyə bilər.

Sərbəst iş üçün təklif olunan mövzular.

1. Azərbaycanda ilk müəllim seminariyaları, seminariyalara qəbul qaydaları və onların tədris planları.
2. Azərbaycanda XIX əsrə qədərki dövrün pedaqoji fikrinə dair qısa xülasə.
3. Seyid Əzim Şirvaninin maarif sahəsindəki fəaliyyətinə dair.
4. M.T.Sidqinin məktəbdarlıq fəaliyyəti və pedaqoji fikirləri.
5. A.Q.Bakıxanovun müəllim haqqında pedaqoji görüşləri.
6. Həsən Bəy Zərdabinin tərbiyə haqqında fikirləri.
7. M.F.Axundov real və dünyəvi təhsil haqqında.
8. Məhəmməd Ağa Şahtaxtının təhsil və tərbiyə haqqında fikirləri.
9. Hüseyn Cavidin pedaqoji fikirləri və pedaqoji fəaliyyəti.
10. Mirzə Ələkbər Sabirin pedaqoji fəaliyyəti və pedaqoji düşüncələri.
11. XIX əsrin sonu , XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda qadın təhsili və inkişafı.
12. Azərbaycanda yeni məktəblərin yaradılmasında A.O.Çernyayevskinin xidməti.
13. XIX əsrin axırlarında və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda yeni məktəbin təşkilində Rəşid bəy Əfəndiyevin xidmətləri.

14. Cəlil Məmmədquluzadənin pedaqoji fəaliyyəti və əsərlərində pedaqoji ideyalar.
15. Mirzə Kazım bəyin dərsliklərinin səciyyəvi xüsusiyyətləri.
16. İlk ana dilli dərsliklərimiz.
17. Azərbaycanda savadsızlığın ləğvi uğrunda mübarizə.
18. Qori müəllimlər Seminariyasının azərbaycanlı məzunları haqqında.
19. İrəvan Müəllimlər Seminariyasının azərbaycanlı məzunları haqqında.
20. İkinci dünya müharibəsi illərində Azərbaycanda təhsil.
21. Ümumi orta təhsil 1970-1980-ci illərdə.
22. Təhsil siyasətinə Heydər Əliyev yanaşması.
23. Heydər Əliyevin Azərbaycan müəllimlərinin VI qurultayında ana dilinin və ədəbiyyatın tədris forma və metodlarının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı irəli sürdüyü müddəalar.
24. Heydər Əliyevin Azərbaycan təhsilinin gələcək inkişafı ilə bağlı ideyaları, konseptual və proqram xarakterli fikirləri.
25. Heydər Əliyev nəzəri irsində müəllim şəxsiyyəti
26. Təhsil islahatları (1930-cu və 1980-ci illərdə).
27. Müstəqil Azərbaycanda təhsil islahatları.
28. Təhsil haqqında strategiya və təhsilin qarşısında duran vəzifələr.
29. Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinin qorunması ilə bağlı mücadiləsi.
30. Heydər Əliyev və Azərbaycanda təhsilin inkişafı.
31. “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı”nın əsas xüsusiyyətləri.
32. “Azərbaycan Respublikasının təhsil haqqında Qanunu” ilə bağlı interpretasiya.

33. Təhsil islahatları çərçivəsində təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu) barədə.
34. Ali təhsildən sonrakı təhsillə bağlı dünyada formalaşan təcrübə ilə bağlı şərh.
35. Təhsil strateji sahə kimi.
36. Ümumtəhsil məktəblərində milli ruh və vətəndaşlıq tərbiyəsi problemi.
37. Postindustrial cəmiyyətdə mənəvi tərbiyə problemi.
38. Məktəblilərin mənəvi, əxlaqi tərbiyəsi.
39. Təhsil sisteminin milli maraqlara uyğun surətdə qurulması siyasətinə dair.
40. Müəllimin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı siyasətin davamlılığı.
41. Orta-ixtisas təhsili müəssisələrinin tələbələrinin biliyinin çoxballı sistemlə qiymətləndirilməsi.
42. Azərbaycanda təhsil hüququ və icbari təhsil pilləsi ilə bağlı təhlil.
43. İslamda tərbiyə və təhsil məsələləri .
38. Müasir dövrdə təhsilin mahiyyəti, məqsədi və məzmunu.
39. Azərbaycan təhsilinin gələcək inkişaf perspektivləri
40. “Azərbaycan Respublikasında Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” və təhsilin qarşısında duran vəzifələr.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Mənəviyyat, mənəvi dəyərlər, mənəvi tərbiyə. Bakı: “Müəllim”, 2008.
2. Heydər Əliyev. Təhsil millətin gələcəyidir (Tərtib edənlər: Misir Mərdənov və Əsgər Quliyev) Bakı: “Təhsil”, 2002.
3. Abbasov Ə. Yeni kurikulumların səciyyəvi xüsusiyyətləri. “Kurikulum” jurnalı, 2008, № 1.
4. Abbasov A.N., Əlizadə H.Ə. Pedaqogika. Bakı: Renesans, 2000.
5. Abbasov A.N. Milli əxlaq və ailə etikası. Bakı, Mütərcim, 2013.
6. Abbasov A.N. Seçilmiş əsərləri. 12 cildə. Bakı, Mütərcim, 2010.
7. Ağayev Ə.Ə. Azərbaycan ictimai-pedaqoji fikrində şəxsiyyətin formalaşması problemi. Bakı: Avrora, 2005.
8. Ağayev Ə. Ə. Pedaqogika. Bakı: Adiloğlu, 2006.
9. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi: ənənə və müasirlik. Bakı: Adiloğlu, 2006.
10. Ağayev Ə.Ə. Pedaqoji fikrimiz, dünənimiz, bugünümüz. Bakı: Elm, 2000.
11. Ağayev Ə.Ə., Rzayev V. Güney Qafqaz xalqlarının pedaqoji əlaqələri tarixindən. Bakı: “Təhsil”, 2004.
12. Axundova E.H. Heydər Əliyev: Şəxsiyyət və zaman. Bakı: “Ozan”, 2009.
13. Abdullayev Ağaməmməd. Azərbaycan dilinin tədrisi tarixinə dair. Bakı: “Azərtədrisnəşr”, 1958.
14. Adıgözəlov Əli. Qərbi Azərbaycandakı məktəblərimizin tarixindən. Bakı: “Təhsil”, 2003.

15. Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan XX əsrədək). I cild (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı: “Çıraq”, 2007.
16. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası “Milli Kurikulum” // “Azərbaycan məktəbi”, 2007, №1; 2.
17. Azərbaycan müəllimlərinin qurultayları (I-XII). (Tarix-xronoloji, stenoqrafik materiallar). Bakı, ”Çaşıoğlu”, 2008.
18. Bağırov Ə.N. Azərbaycan məktəbi: reallıq və yeniləşmə imkanları. Bakı: ADPU, 2008.
19. Bayramov N. Gürcüstanda Azərbaycan məktəblərinin tarixi (1921-1940-ci illər). Tbilisi: 2009.
20. Bədəlova Ə.S. Azərbaycan xalq pedaqogikası. Bakı: Müəllim, 2009.
21. Bədəlova Ə.S. Təlim-tərbiyə. Bakı: Müəllim, 2013 .
22. Cabbarov R.H. Təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə işlərinin idarə edilməsi və planlaşdırılması məsələləri. Bakı: Müəllim, 2013.
23. Cəbrayılov İ.H. Şəxsiyyətyönlü təhsil və vətəndaş cəmiyyəti. Bakı, 2011.
24. Cəfərov Həmzə. Naxçıvanda təhsil: İnkişaf yolu və imkanları. Bakı: Elm və təhsil, 2011.
25. Eminova G. T. Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında nümunənin rolu. AMİ-nin “Elmi Əsərlər “Bülleteni, 2003, № 12.
26. Etika: İncəsənət təmayüllü ali məktəb tələbələri üçün dərslik.- Bakı: 2009.- 160 s.
27. Əliyev H.H. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası. Bakı, Elm, 2010.
28. Əliyev P.B., Öhmədov H.H. Təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin təşkili. Bakı: ABU, Təhsil, 2006.

29. Əliyev B.H., Əliyeva K.R. Yaradıcı müəllimin hazırlığının bəzi məsələləri, "Bakı Universiteti Xəbərləri", (Sosial- siyasi elmlər seriyası) №2,2008
30. Əlizadə H.Ə., Mahmudova R.M. Sosial pedaqogika. Bakı, "Bakı Universiteti" nəşr. 2013.
31. Əlizadə H.Ə. Sosial pedaqogikanın aktual məsələləri. Bakı,1998.
32. Əlizadə H.Ə. Tərbiyənin demoqrafik amilləri. Bakı, 1993.
33. Əlizadə Ə.Ə. Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı, 2004.
34. Əhmədov H.M. Uşaqların tərbiyəsində valideynlərin şəxsi nümunəsi. Bakı: 1962.
35. Əhmədov H.H. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası. Bakı, Elm, 2010.
36. Əliyev İ.H. İnkişaf - məqsədimizdir. 3 cilddə. Bakı: Azər nəşr, 2008.
37. Əliyev İ.İ. Azərbaycan Etnopedaqogikası. Bakı: Elm və təhsil.2009
38. Əliyev İ.İ.İbtidai təhsilin pedaqogikası. Naxçıvan, 2012.
39. Əliyev İ.İ. Ümumtəhsil məktəblərində etnopedaqoji materaillardan istifadənin nəzəri və əməli məsələləri. Bakı: Mütərcim, 2004.
40. Əmrahov Mais, Salahov Mehdi, Əsədov Nazir. Azərbaycanda ali məktəb quruculuğu, ali pedaqoji təhsilin təşkili və inkişafı tarixinin öçerkləri (1917-1941) Bakı: "Mütərcim", 2008.
41. Flavius Josephus, William Whiston, Paul L. Maier - The new complete works of Josephus, Revised and expanded edition, Kregel Academic, 1999, 56).
42. Bəşirov V.P. Azərbaycan pedaqoji fikrindən milli tərəqqi ideyaları. (XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri) Bakı: "Oka-Ofset", 2008.

43. Əhmədov H.M. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. Bakı: “Maarif”, 2000.
44. Əhmədov H.M. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2014.
45. Əhmədov H.M. Azərbaycan pedaqoji antologiyası. Bakı, 2011.
46. Əhmədov H.H. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası. Bakı: Elm, 2010.
47. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı, 1998.
48. Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. Pedaqoji psixologiya. I-III cildlər. Bakı, 2008.
49. Əlizadə H.Ə., Mahmudova R.M. Sosial pedaqogika. Dərslük. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2013.
50. Əlizadə H.Ə. Sosial pedaqogikanın aktual problemləri. Bakı: Maarif, 1998.
51. Həbibbəyli İ. Ə. Nuhdaban oturaq məkanı və Duzdağ şəhərtrafi mədəniyyəti. Naxçıvan: İlkın şəhər və Duzdağ”Beynəlxalq Simpozium. 27-28 iyul, 2012-ci il. Naxçıvan, 2013.
52. Həsənov M.M. Azərbaycanda sovet məktəbi və pedaqoji elmin inkişafı (1920-1940-ci illər). //“Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 1987, №7.
53. Hüseynzadə R.L. Qədim və orta əsrlərdə Azərbaycanda tərbiyə, təhsil və pedaqoji fikir. Bakı: “Nurlar”, 2007.
54. Hüseynzadə R.L. Məktəbdə pedaqoji prosesin təşkili. Bakı: Aktiv, 2013.
55. Hüseynzadə R.L. Tərbiyə işi və onun metodikası. Bakı: ADPU, 2013.
56. Hüseynzadə R.L., Qəhrəmanova K.K. Tərbiyə: Hüquqi- normativ əsaslar. Bakı: ADPU, 2015.
57. Xəlilov S.S. Təhsil, təlim, tərbiyə. Bakı, Azərbaycan Universiteti, 2005.

58. Xudiyev N.M. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı, "Təhsil", 1997.
59. Xalq Təhsil Muzeyi. Azərbaycan Respublikasında maarifin inkişafı. 1920-1941 - ci illər . Bələdçidən məlumatlar. 32 səh.
60. İbrahimov F.N. Pedaqoji anlayışların interpretasiyası "sistem-struktur" rakursda. Bakı, "Mütərcim", 2012.
61. İbrahimov F.N., Hüseynzadə R.L. Pedaqogika. Dərslik. I-II cild. Bakı: "Mütərcim", 2013.
62. Ибрагимов Ф.Н. Нравственная проблематика в мировоззрении Гейдара Алиева. Фундаментальные и прикладные проблемы науки (Том 4) (Материалы VII Международного симпозиума). Москва, 2012, стр. 170-177.
63. İsayev E. Naxçıvan şəhər mədəniyyətinin formalaşması və inkişafında ticarət və sənətkarlığın rolu. Naxçıvan: İlkın şəhər və Duzdağ" Beynəlxalq Simpozium. 27-28 iyul, 2012-ci il. Naxçıvan, 2013.
64. İshaqi Nəsrullah. XVI-XVII əsrlər Azərbaycanda məktəb və mədrəsələr. // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 1974, №5.
65. İsmixanov M. A., Bəxtiyarova R.Ə. Ali məktəb pedaqogikası. Bakı, 2010.
66. İsmixanov M.A., Pedaqogikanın əsasları, Bakı : 2012.
67. İsmixanov M.A. Didaktika. Bakı: BDU, 1998.
68. İsmixanov M.A., Vəliyeva S. Pedaqoji etika. Dərs vəsaiti. Bakı, 2013.
69. İsmixanov M.A. Bəxtiyarova R.Ə. Məktəbin idarə edilməsi. Bakı, BDU, 2012
70. İsmixanov M.A., Vəliyeva S.V. Pedaqoji etika. Dərs vəsaiti. Bakı, 2013.
71. İlyasov M.İ. Şagirdlərin peşə seçməyə hazırlanması. Bakı: Elm, 2009.

72. İlyasov M.İ. Şagirdlərin peşə seçməyə hazırlanmasının pedaqoji əsasları. Bakı: Elm, 2005.
73. İsmayılova N.R. Müstəqillik illərində Azərbaycanda ibtidai təhsilin inkişafı. Bakı: Mütərcim, 2013.
74. Kərimova Z.M. Pedaqogika. Bakı: ADPU, 2013.
75. Коменский Я.А. Великая дидактика. Москва: Просвещения, 1999.
76. Qasımova L.N., Mahmudova R.M. Pedaqogika. Dərslik. Bakı: Çasıoğlu, 2012
77. Qasımova L.N. Ədəbiyyatın tədrisi prosesində şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsi. Bakı: 2003.
78. Qaralov Z.İ. Tərbiyə (I cild). Bakı, “Pedaqogika” 2003.
79. Qəhrəmanova Aytən. Azərbaycan Demokratik Respublikasında xalq maarifinin təşkil yolları. Bakı: “Oka-Ofset”, 2005.
80. Quliyev S.M. Məktəblilərin mənəvi tərbiyəsində ailə, məktəb və ictimaiyyətin birgə fəaliyyəti. Bakı: Maarif, 1987.
81. Quliyev S.M. Tərbiyə işinin metodikası. Bakı: 1991.
82. Quliyev S.M. Gəncliyin tərbiyəsində aqillərin nəsihət və vəsiyyətləri. Bakı: 2011.
83. Quliyev S.M. Şərq mütəfəkkirlərinin əsərlərində ailədə övlad tərbiyəsi. Bakı: 2008.
84. Quliyeva E. Azərbaycanda texniki peşə təhsilinin inkişafı tarixindən. //“Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 1978, №8.
85. Qurbanov A. Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsilinin inkişafı. Bakı: Gənclik, 1997.
86. Marro K. Duzdağında duz mədənciliyinin başlanğıcı haqqında”. Naxçıvan: İlkin şəhər və Duzdağ” Beynəlxalq Simpozium. 27-28 iyul, 2012-ci il. Naxçıvan, 2013.

87. Mahmudova R.M. Ali məktəbdə tələbə müstəqil işinin imkanları və yolları. Bakı, Çarşıoğlu, 2005.
88. Mahmudov Y. Naxçıvan: Dünya sivilisasiyanın ən qədim mərkəzlərindən biri. Naxçıvan: İlkın şəhər və Duzdağ”Beynəlxalq Simpozium. 27-28 iyul, 2012-ci il. Naxçıvan, 2013.
89. Mahmudov M.C. Dünyada Təhsil sistemləri. Bakı: Mütərcim, 2014.
90. Mahmudov M.C. Bolonya prosesi. Bakı: Elm və təhsil, 2010.
91. Mehdiyev F., Nəzəriyyə və təcrübədə insan hüquqları, Bakı – 2009
92. Mehrabov A.O. Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı: Mütərcim, 2007.
93. Mehrabov A.O. Şagird intellektinin inkişafı. Bakı: 2006.
94. Mehrabov A.O., Abbasov A.N., Mahmudov, M.C. Təhsilin modernləşdirilməsinin aktual problemləri. Bakı, Mütərcim , 2013.
95. Məmmədşadə R.H. Təhsildə keyfiyyət aparıcı istiqamətlərdən biri kimi. Bakı, Müəllim, 2010.
96. Məmmədşadə R.H., Abdullayev A.A., Cabbarov R.H., Rəsulov S.C., Quliyev Ə.M., Kərimova F.Y., Məmmədova S. Menecment: Təhsilin iqtisadiyyatı və marketinq. Bakı: Müəllim, 2015.
97. Məmmədşadə R.H., Abdullayev A.A., Cabbarov R.H., Rəsulov S.C., Quliyev Ə.M., Kərimova F.Y. Azərbaycanda Əlavə Təhsil: Tarixi və müasir problemləri. Bakı: Müəllim, 2012.
98. Məmmədşadə R.H., Abdullayev A.A., Kərimova F., Cabbarov R.H., Rəsulov S., Quliyev Ə. Təhsilin idarə edilməsinin bəzi problemləri. Bakı: Müəllim, 2008.

99. Məmmədov F., İmamverdiyeva N. Pedaqogika kursu üzrə seminar məşğələlərinin aparılması metodikası. Bakı, Elm, 2011.
100. Məmmədov T.M. Azərbaycan psixoloji fikir tarixində şəxsiyyət problemi. Bakı, Mütərcim, 2011.
101. Müəllimlərin etik davranış qaydaları. Respublikası Təhsil Nazirliyinin 16 may 2014-cü il tarixli, 600 nömrəli əmri.
102. Musayev İ.V. Şagird şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafına fiziki tərbiyə prosesinin təsiri. Bakı: Maarif, 1993.
103. Mehdizadə M.M., Allahverdiyev T.Ə., Əliyev Q.H. Azərbaycanda xalq maarifinin sürətli inkişafı. Bakı: “Maarif”, 1980.
104. Məmmədov K.A. Elmi tədqiqat işlərinin metodikası. Bakı: Mütərcim, 2013.
105. Məmmədov K.A. Şərq pedaqoji fikir tarixindən. Bakı: Mütərcim, 2011.
106. Məmmədov T.M. Azərbaycan psixoloji fikir tarixində şəxsiyyət problemi. Bakı: Mütərcim, 2011.
107. Mollayev İ.A. Naxçıvanda xalq maarifinin inkişafı, Bakı, 1989.
108. Mollayeva E.Ə. Gender tərbiyəsi: tarixi, nəzəriyyəsi və müasir problemləri. Bakı: Elm və təhsil, 2013.
109. Mərdanov M.C. Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində. Bakı, “Çaşıoğlu”, 2009.
110. Mərdanov M.C. Azərbaycan təhsil sistemi: Real vəziyyət, problemlər və islahat istiqamətləri. Bakı: “Təhsil”, 2005.
111. Mehdizadə M. Azərbaycanda Sovet məktəbinin tarixinə dair xülasələr. Bakı, “Azərtədrisnəşr”, 1958.

112. Mərdanov M.C. Azərbaycan Təhsil tarixi. 3 cildə. Bakı, Təhsil, 2011.
113. Mərdanov M.C. Azərbaycan təhsili islahat yollarında uğurlar, problemlər, vəzifələr. Bakı: “Təhsil”, 2001.
114. Mərdanov M. C., Quliyev Əsgər. Azərbaycan təhsili Xalq Cümhuriyyəti illərində. Bakı : “Çaşıoğlu”, 2003.
115. Məmmədov Ə.A., Əliyev V.Ə. Şamaxı – təhsil tarixi. Bakı: Zərdabi, MMC, 2009.
116. Nikitin K.A. Naxçıvan şəhəri və Naxçıvan mahalı. “Qafqaz ərazilərinin və tayfalarının təsviri üçün materaillar” məcmuaəsi. Tiflis, 1882.II buraxılış.
117. Rüstəmov F.A. Azərbaycanda pedaqoji elm: təşəkkülü, inkişafı, problemləri (1920-1991-ci illər). Bakı, BDU-nun nəşriyyatı, 1998.
118. Rüstəmov F.A. Azərbaycanda təhsil və tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişafı. (1961-1981-ci illər). Bakı: Elm və təhsil, 2011.
119. Rüstəmov F.A., İsayev İ.N. Pedaqoji irsimizdən: M.V.Vidadi, M.P. Vaqif, Q.B.Zakir. Bakı: Elm və təhsil, 2013.
120. Seyidov F.Ə. Azərbaycan pedaqoji fikir tarixindən səhifələr. Bakı, “Çaşıoğlu”, 2002.
121. Seyidov F.Ə. Qori Seminariyası və onun məzunları. Bakı: “Maarif”, 1988.
122. Seyidov Ə.Y. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafı tarixindən. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1958.
123. Seyidov F.Ə. Türk xalqlarının tərbiyə və məktəb tarixinə dair. Bakı: ADDİ-nin nəşriyyatı, 1997.

124. Şükürov Sadıq. Gəncə məktəblərinin tarixindən. Bakı: “Maarif”, 1992.
125. Şirzadova M.H. Azərbaycanca məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin inkişaf tarixindən. Bakı: Təhsil, Elm, 2007.
126. Talıbov Y.R. və b. Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Ünsiyyət, 1991.
127. Yəqubi Ə.R. Azərbaycanda təlim-tərbiyə mədəniyyəti, təhsil və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Nurlan, 2005.